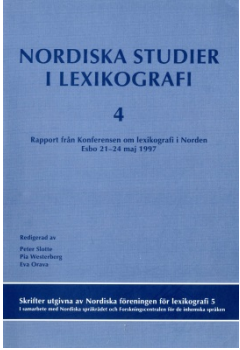

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Fleirgenerasjonsordbøker og tida	
Forfatter:	Lars S. Vikør	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 395-406 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars S. Vikør

Fleirgenerasjonsordbøker og tida

"Fleirgenerasjonsordbøker" is a Norwegian coinage covering the large-scale dictionary projects which span the time of several generations, like the *Oxford English Dictionary*, the *Dictionary of the Swedish Academy* et.al. The article discusses the problems facing such projects in an age of rapid technological and social change, based on the experiences and present situation of *Norsk Ordbok* 'Norwegian Dictionary', which covers the Norwegian dialects and the Nynorsk written variety of Norwegian. Six dilemmas are explored: 1) Effectivity vs. quality; 2) Representativity vs. completeness; 3) A wide spectrum of information types vs. concentration on definitions and functional aspects; 4) Uniformity over time vs. adaptation to changing conditions and requirements; 5) The scientific vs. the communicative aspect; 6) (only briefly mentioned) Paper vs. electronics.

Sjangeren

Dei fleste større og nokre mindre språksamfunn i Nord- og Vest-Europa har si fleirgenerasjonsordbok: ei diakron ordbok som bl.a. gjennom eit omfattande sitatmateriale gir eit "heilportrett" av ordtilfanget i språket i ein viss historisk periode. Velkjende eksempel er *Svenska Akademiens Ordbok*, *Ordbog over det danske Sprog*, *Deutsches Wörterbuch*, *Oxford English Dictionary*, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, *Norsk Ordbok* og *Wurdboek fan de Fryske Tael*. Slike ordbøker møter alltid det problemet at tida forandrar seg og stiller nye krav, samtidig som det mønsteret den første generasjonen av redaktørar fastla, fungerer som ei bindande ramme – eller ei tvangstrøye – om redigeringa. Vår tid, med sin teknologiske revolusjon og sine radikale endringar i dei samfunnsmessige vilkåra for ordboksarbeidet, stiller desse ordboksverka overfor heilt nye utfordringar.

Termen "fleirgenerasjonsordbok" har eg laga spesielt for dette foredraget. Vi har elles ingen innarbeidd term for denne sjangeren (genren). Den er i det heile er vanskeleg å definere, men lett å demonstrere, for alle veit kva det er; det er berre å nemne dei namna eg rekna opp ovanfor. *Nasjonale ordbøker*, *historiske ordbøker*, *diakrone ordbøker*, er alt saman termar som er brukte. I *Nordisk leksikografisk ordbok* (Bergenholtz o.a. 1997) finn vi termen "diakrone samtidsordbøker", omtala både under oppslagsorda *diakron ordbok* og *samtidsordbok*. Begge stader står det: "typiske eksempler [på diakrone samtidsordbøker] er store nasjonale ordboksverker som *Ordbog over det danske Sprog*, *Svenska Akademiens ordbok*, *Norsk Riksmålsordbok*, *Norsk Ordbok*, *Oxford English Dictionary* osv."

Ein nyare – og vidare – term er *kulturell leksikografi* eller "Cultural Lexicography" (etter Reinhard Hartmann), som ifølgje ein definisjon av begrepet inneber "the design, compilation, evaluation and use of reference works such as 'national', 'historical' and 'dialect' dictionaries". Det er altså ordbøker som gir eit kulturbilete av eit språk og derigjennom også eit språksamfunn gjennom ei uttømmende beskriving av nyansar, bruksmåtar og bruksutvikling for kvart enkelt ord, bl.a. gjennom eit omfattande utval av brukseksempel. Termen omfattar altså også dialektordbøker, og det passar bra for min del, for *Norsk Ordbok* er ei kombinert dialektordbok og skriftspråks-

ordbok. Dei problema eg skal snakke om her, vil også for ein stor del gjelde både dialekt- og skriftspråksordbøker.

Denne sjangeren ordbøker er oftast einspråkleg, men ikkje alltid og ikkje nødvendigvis. Den store attenbands frisiske ordboka har f.eks. nederlandsk som metaspråk, for øvrig etter ein hard språkpolitisk kamp. Men ein kan òg stille eit prinsipielt spørsmål ved einspråklegheita til denne sjangeren i det heile – for det *er* eit språkleg skilje, om enn berre eit varietetsskilje, mellom objekt-språk og metaspråk. Det gjeld alltid i dialektordbøker, fordi dei jo alltid har standardspråket som metaspråk – her har vi forrsten eit unntak i Noreg: Nyleg vart det fullført ei trebands ordbok over Listamålet, ein dialekt snakka i ei bygd på sørspissen av Noreg, vest for Kristiansand, og den er gjennomført på dialekt. Men den er eit eineståande tilfelle – forøvrig eit gedigent verk og ein gedigen prestasjon av éin mann, Njål Vere.

Når det gjeld dei nasjonale ordbøkene, så er jo objektspråket varietetsskløyvd, sidan dei dekkjer fleire ulike historiske fasar av språket, mens metaspråket er normert og forankra i eit språkhistorisk *no*. I fleirgenerasjonsordbøker der dette språkhistoriske noet har flytta seg, fører dette til eit spesielt problem, som ulike ordbøker har løyst på ulike måtar. SAOB tilpassa seg da den svenske rettskrivinga vart endra i 1906, mens den nederlandske WNT enno i dag bruker ei rettskriving som vart avskaffa i 1947. Vi i Norsk Ordbok har halde fast på den rettskrivinga som gjaldt da ordboka begynte å komme ut i 1950, altså 1938-rettskrivinga, enda det kom ei større rettskrivingsreform i 1959, for øvrig med den daverande hovudredaktøren for Norsk Ordbok, Alf Hellevik, som ein av dei heilt sentrale pådrivarane.

Dette språktekniske problemet skal eg ikkje snakke meir om her. Det viktigaste og største problemet med denne sjangeren er eit anna, nemleg at materialmengdene kan bli så enorme at ordbøkene blir reine gigantprosjekt, derfor termen fleirgenerasjonsordbøker.

Eg stod overfor eit dilemma da eg skulle lage dette foredraget: Skulle eg først og fremst beskrive Norsk Ordboks situasjon, som eg kjenner best, med den risikoen at det blir internt og uinteressant for andre, eller skulle eg snakke allment om heile ordbokssjangeren, med den risikoen at det blir svært luftig og eg dessutan må beskrive og drøfte forhold eg ikkje kjenner så godt til? Det blir nok mest det første, er eg redd, men det er min hypotese at dei problema og dilemmaene eg beskriv med utgangspunkt i Norsk Ordbok er allmenngyldige, for sjangeren. Dersom mine kollegaer i andre dialektordbøker og historiske nasjonalordbøker kjenner seg igjen i problemstillingane, må den hypotesen reknast som bekrefta. Viss ikkje, har dei mye å lære oss, og da vil vi nok gjerne ta meir direkte kontakt etterpå. Eg skal villig innrømme at det kanskje er slik det er, for når eg ser kva dei presterer her på Forskningscentralen, ja, berre det at Finland *har* ein slik institusjon og at den har ei slik tyngd i samfunnet – da blir eg både imponert og misunneleg – skjønt det siste er for negativt uttrykt: da heller skamfull på vegner av det rike Noreg.

Eg skal no da sjå på fleirgenerasjonsordbøkene problem frå Norsk Ordboks ståstad.

Norsk Ordboks hovudproblem

Norsk Ordbok er ei kulturell ordbok som skal dekkje dei norske dialektane og det nynorske skriftspråket som har eksistert sidan midten av 1800-talet og fram til i dag. (Korte presentasjonar av ordboka finst i t.d. Hageberg 1992 og Vikør 1996b; grundige drøftingar av ulike aspekt ved ordboka finn ein i Vikør 1997, som også har ein bibliografi over emnet.) Prosjektet starta i 1930. Dei første ti åra gjekk med til å samle materiale frå dialektane og skriftlege kjelder, leggje det inn i eit setelarkiv, og lage eit førsteutkast som i ettertid er blitt heitande Grunnmanuskriptet. Etter krigen

vart dette Grunnmanuskriptet lagt til side og berre brukt som kjeldemateriale, mens redigeringa av ordboka starta heilt på nytt att. Denne redigeringa er framleis i gang; vi har publisert tre band pluss eitt hefte av fjerde band, dvs. tre og ein femtedels band, og dei går fram til ordet *glamen*, som betyr "skramlande" eller "bråkete" eller "utrygg" om is. Redigeringa foregår no altså på bokstavane *g* og *h*, dvs. *ha-* og *he-* så langt. Det viktigaste nye i nittiåra er elles at alt kjeldemateriale er blitt digitalisert, eller er i ferd med å bli det; det er meininga at databasen med Norsk Ordbokmateriale skal stå ferdig i 1998. Det skal eg komme litt inn på mot slutten, men i hovudsak skal dette foredraget handle om leksikografi og ikkje teknologi.

Dei hovudproblema Norsk Ordbok står overfor, kan samanfattast stutt slik:

1) Framdrifta er relativt sein, om enn neppe seinare enn i andre ordboksprosjekt av same storleiken. Vi reknar no med å greie å gi ut eit hefte på eitt og eit halvt år, dvs. sju og eit halvt år pr. band à 800 sider. Det vil seie at band 4 bør komme i 2002. Totalt er det planlagt 12 band, og med same produksjonstakt vil det siste bandet da liggje på bordet i året 2062. Men forlaget som gir ut ordboka, Det Norske Samlaget, gir stadig klarare signal om at dei ønskjer større fart i produksjonen, og blant interesserte brukarar av ordboka får vi òg ofte spørsmål om det.

2) Redigeringa slik ho er no, sprenger det vi reknar som rimelege omfangsrammer: I staden for dei tolv banda vi har planlagt, ligg det an til minst seksten band i den svært kompakte stilen vi redigerer i – dersom vi ikkje greier å avgrense oss.

3) Rekrutteringa av ein ny redaktørstab som kan ta over etter at vi er borte kan by på problem, ikkje minst fordi det tek lang tid å beherske redigeringsteknikken, og vi har så langt ikkje utvikla eit godt opplæringsprogram. Ordboka er ein del av Institutt for nordistikk og litteraturvitskap på Universitetet i Oslo, og blir finansiert over det ordinære universitetsbudsjettet pluss ei årleg bevilgning frå staten som finansierer to redaktørstillingar og ei sekretærstilling. Kampen om stillingane er hard på grunn av hardt undervisningspress i andre delar av instituttet, og endringar i økonomiske eller ideologiske konjunkturar som vi ikkje har kontroll over kan bli ein trugsel mot oss når desse stillingane skal fyllast med nye folk.

Dette er hovudproblema, heilt kort framlagt. Synet på framgangsvegen vidare er delt i redaksjonen, men ein ting kan det knapt vere usemje om: Det er ikkje mogleg å auke farten monaleg utan at noko går tapt av den svært grundige og omfattande redigeringa som skjer i dag. Denne avveginga må ein altså gjere: Anten prioritere Norsk Ordbok med det ambisjonsnivået som no ein gong er fastlagt og har lege til grunn i det som hittil er utgitt, og dermed la arbeidet ta den tida som trengst uansett kor lenge det blir, eller prioritere ei raskare redigering og utgiving, kanskje mot ein frist som blir fastsett på førehand – kombinert med eit maksimumsomfang som det ikkje blir høve til å overstige. Det må altså føre til ei raskare behandling og ei "slanking" i redigeringa. Det kan igjen lett føre til ei kvalitetssenking målt med faglege mål. Spørsmålet er så om det kan akseptierast. Spørsmålet er òg kven som skal bestemme om det kan akseptierast eller ikkje – kven som skal gjere avveginga og dette valet og står ansvarleg for det.

Kvalitetsnormer – representativitetsproblemet

Eit første utgangspunkt for ein drøfting av dette, er ei presisering av kva "fagleg kvalitet" er for noko. Kva krav *må* ein stille til ordboka og arbeidet med den, uansett korleis ein måtte vilje leggje den om? Eg har forsøksvis stilt opp desse kvalitetsnormene – som eg vil kalle *interne* krav til ordboka:

- korrektheit til minste detalj
- representativitet
- oversiktleg oppføring
- einskaplegheit
- konsekvens i forhold til redaksjonskonvensjonane
- gode og klare definisjonar
- godt utvalde brukseksempel, som samsvarer med definisjonen dei skal illustrere
- logisk rekkefølge av tydingar og eksempel
- brukarvennlegheit
- stringens
- god språkføring

Det meste av dette er udiskutabelt, sjølv om ein nok i konkrete tilfelle kan diskutere kva som faktisk er den beste språkbruken og den mest logiske rekkefølga av tydingar og døme. Punktet brukarvennlegheit skal eg komme tilbake til seinare. På eitt punkt kan det likevel vere prinsipiell usemje, nemleg det med representativitet, at ein skal prioritere det vi med eit vagt uttrykk kan kalle det representative i språket.

Dette har å gjere med fleire ting. For det første kan ein spørje seg om representativitet er mogleg. Korleis avgjer ein kva som er representativt og kva som ikkje er det? Men dette er kanskje eit større problem for mindre bruksordbøker, som jo må selektere mye strammare enn vi må. På oss kviler eit anna spørsmål: Er representativitet eit overordna mål, eller er det viktigaste å vere så uttømmende som det er råd, å få med så mange data og detaljar som vi greier ut av det omfangsrrike materialet vårt?

I Reykjavík for to år sidan hadde eg eit innlegg om problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok (Vikør 1996a), og representativitetsproblemet knyter seg i spesielt sterk grad nettopp til ordutval. Det er klart at eit verk av typen Norsk Ordbok i prinsippet skal vere uttømmende, og ikkje avgrense seg til det representative. Men stoffmengda er slik at ein uansett må setje grense ein stad, og eg prøvde i Reykjavík å skissere dei kriteria vi da går etter. Det skal eg ikkje gjenta her. Men eg vil berre supplere med at representativitetsproblemet også kjem inn under utarbeidinga av artiklane om dei orda ein vel å ta med. Det gjeld kor nøye ein skal referere dei ulike målføreformene av eit ord, kor grundig ein skal vere i heimfestinga, og kor nøye ein skal vere med å referere tydingsnyansar som det er svært få belegg på. Eg vil generelt seie at dette må ein langt på veg løyse i dei konkrete tilfella, men at retningslinene her må vere nokolunde tilsvarende dei vi har for ordutval. Det vil seie at tydingsnyansar med dekning i dialektane bør refererast ganske nøyaktig og utførleg med dokumentasjon, og det same gjeld særtydingar i litteraturen (som kan vere individuelle påfunn av enkelt diktarar) dersom det er ein kjend diktar det er snakk om, og den spesielle tydinga eller staden der han førekjem er mye gjengitt og sitert. Elles må ein kunne vere restriktiv i å ta dei opp.

Men representativitetsproblemet har ei anna side. Arkivet og ekserperinga av dei skriftelege kjeldene i Norsk Ordbok er i stor grad innretta på å få med det sjeldsynte og særmerkte, mens vanlege ord, særleg grammatiske funksjonsord, og allment kjende frasar kan ha ein tendens til å bli underrepresenterte. Dette kan slå uheldig ut i redigeringa om ein ikkje er merksam på det. No er vi nok merksame på dette i praksis, men likevel er det slik at også vi i Norsk Ordbok er ivrigare på å få med sjeldsynte bruksmåtar og tydingsnyansar som ikkje er dokumenterte andre stader enn på å bruke plass på allmenne trekk, særleg i nyare språk. Og det går godt an å argumentere for at dette nettopp er ei av oppgåvene til ordboka, at ein skal finne dei sjeldsynte og spesielle innslaga i norsk språk der som ein ikkje finn andre stader.

Ein ekskurs: *havre*

På dette punktet tar eg ein liten ekskurs inn i ein konkret artikkel i Norsk Ordbok for å vise korleis vi gjer det. For at det skal vere blodferskt, eksklusivt og originalt, tek eg eit upublisert manus-utkast som eg sjølv har laga, nemleg *havre*.

havre m [A,R; vanl stutt *a*, men lang *a* i Austf,Hdmf,NLand,Vestf,sumst i Agd,Nhl,-Rindal, Røros, målf òg *ha`ver* (Austf,Nodal,mst i Trl), *ha`ver* (Ndm,Oppdal,YSTrl), *hav`ver* (Selbu,NNo), *harve* (Va,Hall vsa *havre*,Eikefjord), *hevre* (e mål Ryf,Shl,-Hard,vanl Nfj,Snm), *herve* (Jølster), *hagre* (Snåsa,Namd,YHelg), *hager* (Innh), *hagger* (Beiarn), *hægre* (Namd,IHelg), *hæger* (Rana), *hægger* (Innh,Snåsa,Namd); skr sj f (MøLandbr 73); målf f i forma *hevre*, men m i YNfj; gno *hafri*, trul. t *hafr`geitebukk`*; formene med *g* kanskje t *hagr`* (heste)hår', såleis eig. 'det hårute kornet', T; forma *hevre* trul. koll. avl. t *havre* med tyd 'havreså', A]. **1**) bot. **a**) (plante av) slekt i grasfamilien; *Avena* (J.LidNF² 95); òg i sms *bust-*, *floghavre*). **b**) plante(art) av havre (1a), dyrka for skuld kornet; *Avena sativa*:: *dyrka havre* .. *har dei meint skulde ættast frå ugraset floghavre* (K.VikÅE 93) / *havren måtte ta til takke med kleinaste jord og gjødsling* (ÅrbGlåm 1977,74) / *det vart dyrka både bygg og "hevre"* (Breim Minne I,118). // koll.: *havren er grøn enno* (NøtterøyP 108) / *på havra var her i år mykje lus* (MøLandbr 73) / *Kari .. gjekk og rapa aks av havren* (Du.MM 62) / *det var vanleg tru at bygg kunne gå over til havre* (Hovdh.Kår 67) / *skjera, skjera havre!* barnesong(leik) (NFL35Rog 102; MM 1935,71). // sj, einskildplante av havre: *du sår bygg og fær atter havre, og det kjem tidt tvo havrar for det eine byggkornet* (Vi.SkrS II, 340). **2**) **a**) koll., korn av havre (1b) som (råstoff i) mat: *hestane fekk som regel havre* (ÅrbTrl 1971,82) / *av havre vart det mindre godt brød* (Håløygm 1971,221) / *havren var det vanlegaste kornslaget i flatbrødet* (ÅrbFos 1972,24) / **sild og havre deðer din mat* (FvLa 763). **b**) sj, havrekorn: *dei fleste gardane sådde litt blandkorn attåt havrar* (HasundNB 211) / *det spratt ein havre innpå auga hans* (Åsmundst.OH 58).

Den trykte versjonen vil ikkje bli 100 % identisk med dette utkastet, men omtrent slik vil han bli.

Vi ser at artikkelen begynner med ein hakeparentes med opplysningar om kjelder, formelle forhold og etymologi; den rekk ned til det halvfeite 1-talet. A og R står for Aasen og Ross sine ordbøker; elles bruker vi her å notere eldre ordsamlingar orda blir nemnde i, dvs. dialektordsamlingar som er laga frå 1600-talet og fram til Aasens tid ca. 1850, mest av embetsmenn med interesse for lokale språklege sær eigenheiter. Akkurat ordet *havre* finn vi ikkje i desse ordsamlingane, sikkert fordi ordet var felles med dansk og så vanleg at embetsmennene ikkje brydde seg om å notere dei. Så følgjer ei grundig opplisting av dei ulike formene ordet kan ha i dialektane. Som ein ser tek dette ikkje så liten plass, og i andre ord med stor formvariasjon kan vi få atskilleg lengre lister i hakeparentesen enn her, ikkje minst i sterke verb der ein må greie ut om svært ulike bøyingsformer. Her er vi ved eit dilemma, nemleg om vi skal vurdere ein drastisk reduksjon av desse formopplysningane. Det vil i så fall forandre karakteren til ordboka, sidan det var eitt av utgangspunkta at ho skulle gi eit oversyn over kva former dei ulike orda har i dialektane, blant anna fordi dialektformene av og til kan skilje seg sterkt frå den nynorske skriftforma. Da vil det vere heldig at dialektbrukarane kan få demonstrert samanhengen mellom deira eiga ordform og

nynorskforma. Men det tek lang tid å lage desse utførlege formopprekningane – for det er ofte svært kompliserte forhold å beskrive – og dei tek plass. Og det finst ulike måtar å korte ned på, f.eks. å berre ta med irregulære former og unngå slike som følgjer av allment kjende og beskrivne lydlover, og leggje seg meir etter å gi ei grovregistrering over større område i staden for å referere nøyaktig bygd for bygd som vi har ein tendens til, jf. alle Nord-Trøndelagsformene på *g* i *havre*-artikkelen, der til dels fleire former er noterte frå same bygd. Problemet er at dialektane ikkje er fast avgrensa storleikar, men vi har ofte ulike former av same ordet i same bygda, grannebygdene påverkar kvarandre, formene endrar seg med nye generasjonar osv. Vi kan altså komme til å gi inntrykk av meir homogene og faste dialektnormer heilt ned på bygdenivå med den nøyaktige registreringa vi driv i Norsk Ordbok.

Ei anna sak er at hakeparentesen også har med avvikande skriftspråksformer som er belagde i nynorsk, og tidlegare rettskrivingsformer som no er forelda – det gjeld ikkje *havre*, for dette ordet har vore stava på ein konstant måte heile tida. Om vi jamfører med SAOBs artikkel om *havre*, så ser vi at dei der òg innleier med formelle opplysningar, men da innretta på eldre skriftformer, og så får vi ein hakeparentes med langt grundigare etymologiske opplysningar enn i Norsk Ordbok. Det er interessant å sjå at dei norske dialektbelegga og dei svenske skriftmålsbelegga belyser kvarandre gjensidig når det gjeld forholdet mellom former på *g* og på *v*: SAOB viser at *hagre* er belagd i skrift frå fornsvensk tid og ned til 1700-talet, og gir ei særskild etymologisk forklaring på denne forma.

Men Norsk Ordbok skal verken vere ei etymologisk eller ei dialektgeografisk ordbok. Hovudsaka slik vi ser det, er det som kjem *etter* hakeparentesen, tydingsutgreiinga, definisjonane og dei eksempla som skal illustrere definisjonane. Det kan vere interessant her å jamføre tydingsinndelinga i dei tre store nordiske ordbøkene.

Vi ser at eg i Norsk Ordbok har delt inn i to hovudtydingar: 1) den reinte botaniske tydinga: *havre* som planteart, og 2) den – om eg kan bruke ordet – kulinariske tydinga, *havre* som matkorn. Kvar av tydingane har to undertydingar: 1) er delt etter botaniske kriterium i slekta *Avena*, og arten *Avena sativa*, og 2) etter eit meir grammatisk kriterium: a) den vanlege kollektive bruken av *havre* som mat, og b) ei sjeldnare individuell tyding ”enkeltkorn av *havre*”, der ordet kan vere teljeleg i motsetning til dei tre andre tydingane.

SAOB går derimot berre etter det botaniske kriteriet: Tyding 1 der er slik: ”sädesslaget *Avena sativa* Lin.; vanl. koll., ofta särsk. om den tröskade delen av nämnda sädesslag; äv. om olika arter av släktet *Avena* Lin., samt *bot.* ss. benämning på detta släkte”. Denne tydinga tilsvare 1b og 2a hos meg, mi tyding 2b er tydelegvis ikkje belagd i svensk. Til gjengjeld har SAOB to utdøyde tydingar av *havre* om andre planteslag som vi ikkje har i norsk (”turkisk *havre*” og ”polnisk *havre*”). Tyding 4 (”i sssgr. betecknande olika växter, i allm. tillhörande släktet *Avena* Lin.”) tilsvare tydelegvis 1a hos meg. Eg har altså gått frå den mest allmenne eller omfattande tydinga ned til eit stadig meir spesifiserande nivå og reknar vel det som mest ”logisk”. Skjønt kva er no ”logisk”? SAOB har vel gått frå det vanlege til det sjeldsynte, og teke den tydinga som ikkje finst som fritt leksem sist.

ODS derimot har ei inndeling som tilsvare mi, men utan å skilje undertydingane klart frå kvarandre: ”1) *græsslägt med flerblomstreda smaa-aks samlede i en top, Avena L.; især den dyrkede art heraf, kornsorten A. sativa L.*; ”2) (koll.) om (aftærskede) frøkorn af *havre* (1)”.

Artikkelen min er kortare enn den svenske og den danske, og det er vel ikkje gitt at han bør kortast ned særleg meir, bortsett frå eventuelt når det gjeld dialektformene. Ein kan nok skjere bort nokre sitat, men ein kan òg argumentere for at eit så vanleg og viktig ord i den norske kultu-

ren som nynorsken voks fram or som *havre*, ikkje bør ha ein for kort artikkel. Men elles er det slik at mange artiklar i Norsk Ordbok har svært mange sitat, og nettopp det å begrense sitatbruken er noko av det som gir den største nedkortingsgevinsten.

Dilemmaet når det gjeld forholdet til kvalitetsnormene er likevel dette: Skal desse normene innebere at vi må ha med alle dei informasjonstypene vi no bruker å ha med, slik at ein artikkel utan dialektformer er kvalitativt dårlegare enn ein med? Eller må rammene setjast først, og så må kvalitetsnormene gjerast gjeldande for dei opplysningane ein vel å ta med? Eit anna spørsmål gjeld einskaplegheitskravet: Må vi berre akseptere at det redigeringsmønsteret som vart lagt i dei første hefta som kom frå 1950 og utover, er bindande for heile verket? Om ein drastisk reduserer eller fjernar ein informasjonstype og elles slankar redigeringa betrakteleg, kan det resultere i at vi får to ordbøker innanfor éi alfabetfølgd. Er det akseptabelt?

Norsk Ordbok har faktisk endra seg under marsjen; både dialektparentesane og artiklane i det heile er blitt klart lengre og meir utførlege i det tredje bandet enn i det første. Eg trur det gjeld allment for slike ordbøker at den fullstendig einskaplege redigeringa over fleire generasjonar er ein myte. På den andre sida blir nok det å gjere eit markert brot midt i verket opplevd som noko langt meir drastisk enn gradvise endringar på grunn av at vi får nye redaktørar med nye ”stilar” i redigeringa.

Sjølve arbeidsmåten i Norsk Ordbok sikrar ei grundig behandling av kvart ord, men gjer tidsplanlegging vanskeleg. Truleg vil også dette vere kjent for dei andre store ordboksprosjekta. Ordboka blir redigert på grunnlag av setelmateriale, og det inneber ei grundig vurdering av kvar setel som grunnlag for ei sortering av setlane, disponering av artikkelen, tydingsinndeling og definisjonsutformingar, utval av eksempelsitat, og så kontroll av alt saman – sitata må kontrollerast med originalversjonen fordi ein aldri kan vere heilt sikker på at avskrifta på setelen er rett. Sidan det er stor skilnad på vanskegraden av dei ulike orda, kan ein ikkje utan vidare bruke antal behandla setlar som måleining for framdrifta, som eg har forstått at dei gjer i SAOB og i det nederlandske WNT. I det heile har vi vanskar med å finne eit godt og eksakt kriterium for framdrift; det har også å gjere med organisatoriske problem som eg ikkje kan gå inn på her.

Målgrupper – eksterne krav

Så langt har eg snakka om det eg har kalla dei interne krava til ei ordbok av Norsk Ordboks type, samanhalde med dei ytre rammevilkåra vi arbeider under. Men vi har også *eksterne* krav å halde oss til, nemleg dei krava som knyter seg til bruk og samfunnsfunksjon. Det grunnleggjande spørsmålet er da: Kven lagar vi ordboka for? Og kva ventar eller krev desse av ordboka? Kva ligg m.a.o. i punktet ”brukarvennlegheit” i lista over kvalitetsnormer? Det seier seg sjølv at ein må definere brukarane, eller målgruppene, før ein kan seie kva dette kravet konkret skal innebere.

Altså: Spørsmålet er: *Kven lagar vi Norsk Ordbok for?* Og moglege svar er:

- lekfolk med interesse for språk og dialektar (t.d. lokale ordsamlarar)
- målfolk
- profesjonelle skriftspråksbrukarar
- lokalhistorikarar
- lærarar i skolen
- profesjonelle språkforskarar
- akademikarar generelt

- det norske samfunnet generelt
- ettertida
- internasjonal forskning

Sjølvsagt kan mange gå inn i fleire av desse gruppene. Men ein ser at det er snakk om grupper med svært ulike føresetnader, og det må sjølvsagt verke sterkt inn på utforminga av ordboka kva grupper ein satsar på. Dei som har stått bak Norsk Ordbok har ikkje i nokon særleg grad peila seg inn på noka bestemt målgruppe. Men ein kan få eit inntrykk ved å sjå på kven som abonnerer på ordboka, så langt det er personlege abonnentar. Dei kategoriane av abonnentar som vi kan identifisere, er akademikarar innanfor humanistiske fag, særleg norsk språk, og lekfolk med tilknytning til nynorsk og nynorskkrøsla, det som i vanleg norsk språkbruk blir kalla målfolk. Mange namn i abonnentlistene er elles ukjende for oss.

Ser ein på presentasjons- og framstillingsmåten, må ein seie at ordboka, liksom dei tilsvarande ordbøkene i andre land, i praksis rettar seg mot eit fagleg skolert publikum, altså språkvitarar, akademikarar generelt, og lekfolk med spesiell interesse for dette stoffet og dermed tolmod og evne til å trenge inn i den kompakte framstillingsmåten. Om ein også når desse gruppene, veit vi eigentleg lite om, for det er aldri blitt undersøkt. Eitt av dei tiltaka vi no planlegg, er nettopp ei brukarundersøking, i første omgang retta mot abonnentane våre, i neste omgang til eit utval av dei vi kan kalle potensielle målgrupper. Slike undersøkingar kan brukast til i det minste to ting: Den eine er å revidere redigeringa for å bli meir brukarvennleg – noko som kan komme i konflikt med interne kvalitetsnormer og derfor i tilfelle må vurderast nøye. Den andre er å arbeide ut ei meir pedagogisk handbok og rettleiing i bruken av ordboka – av den typen Sven Ekbo og Bengt Loman (1965) og seinare Carl-Erik Lundblad (1992) har laga for SAOB og Poul Lindegård Hjorth (1970) for ODS.

Spørsmålet ”kven lagar vi ordboka for?” er nok uansett ikkje heilt avklart oss imellom. Ser ein på lista over målgrupper, finn ein også ”ettertida” ført opp. Og det er jo slik at med den redigeringsfarten vi har lagt oss på, vil ingen av dei aktuelle målgruppene av nolevande få full glede av ordboka – det gjeld jo elles pr. definisjon for ei fleirgenerasjonsordbok. Vi arbeider altså for ei ettertid vi reknar med vil vere interessert i den informasjonen vi legg fram i Norsk Ordbok, uansett. Problemet er sjølvsagt at denne ettertida ikkje kan kommunisere noko til oss, slik at vi gjennom denne tenkjemåten blir fritekne frå å innrette oss etter noka målgruppe i det heile.

To filosofiar

Her kan det nok leggjast ulike filosofiar til grunn for arbeidet vårt. Det er eitt syn at Norsk Ordboks verdi er heva over tid og stad, og at det rettferdiggjør det grundige arbeidet vårt sjølv om nolevande nordmenn ikkje får glede av meir enn ein del av det. Faktisk er det slik at utan den dristigheita og den faste trua på ei god og viktig sak som ei slik haldning inneber, ville ikkje eit slikt prosjekt kunne komme i gang i det heile. Det må også gjelde for dei andre store prosjekta som SAOB og dei store dialektordbøkene.

Ein må altså ha sympati og beundring for dette synet, men svakheita ved det er at ordboka ikkje blir redigert og slett ikkje finansiert uavhengig av tid og stad. På mange måtar er denne evigheitsatsinga ei gambling med ei uviss framtid, sjølv om dei andre andre fleirgenerasjonsordbøkene faktisk har lykkast med det – fullstendig eller langt på veg; det er berre å vise til SAOB, WNT, Deutsches Wörterbuch. Men det spørst om ikkje Norsk Ordbok kom for seint i gang; eg trur den

tida vi lever i no, er mindre gunstig for langsiktig tenking av den typen slike ordbøker krev. Usikkerheitsfaktorane er store, og må bekymre den som skal ha eit ansvar for heile prosjektet.

Ein alternativ filosofi er å ta utgangspunkt i dagens norske samfunn, og sjå det slik at dei kunnskapane som Norsk Ordbok formidlar, er nødvendige no og i den nære framtida. Det dreiar seg blant anna om ei språkleg bevisstgjerung, ei bevisstgjerung om dei rikdommane som ligg i dialektane sitt tradisjonelle ordforråd og nynorsktradisjonen. Akkurat her står vi i ei spesiell og meir ugunstig stilling enn kollegaene våre i andre land: Dialektar og særleg nynorsk er kontroversielle fenomen i Noreg, begge eksisterer i opposisjon til det dominerande bokmålet, som bl.a. har den økonomiske rasjonaliteten på si side. Medvett om språk- og kulturverdiar, tradisjonar og identitet er dei fremste våpna nynorsken og dialektane har til forsvar for sin eksistens. Dette er verdiar som nok står sterkt i Noreg, men det er likevel verdiar som er truga. Norsk Ordbok kan sjåast som eit ledd i eit mykje breiare forsvar av dei språktradisjonane ordboka skal dekkje, og det er eit forsvar som trengst no og i dei næraste åra, for mislykkast det no, er det ingen som vil vere interessert i å studere tolv band Norsk Ordbok om seksti år, eller finansiere produksjonen i løpet av dei seksti åra.

Korleis kan så Norsk Ordbok bidra til ei slik allmenn bevisstgjerung? Same kor brukarvennleg vi gjer ordboka, står det fast at ho må og skal vere ei vitenskapleg ordbok. Alle dei endringane vi måtte gjere, må ta utgangspunkt i kravet om vitenskaplegheit. Det vil seie at ho *må* få ei form som stiller krav til brukaren om ei viss fagleg skoloring, som bl.a. må innebere kjennskap til metaspråket i ordboka og ei viss øving i å slå opp i den og bruke den. Men den vil likevel vere ei kjelde av kunnskap som kan brukast i meir popularisert form i andre samanhengar, så å seie fordøyast og serverast av formidlarar som lærarar i skolen, populærvitenskaplege skribentar, eller for den del av ordboksredaktørane sjølve. Ein av oss, Olaf Almenningen, har såleis ei fast spalte i vekeavisa *Dag og Tid* der han legg fram stoff frå ordboka i lettfatteleg form, og den er visst svært populær. Interesse for språk og for ordbruk er stor i Noreg, også blant såkalla "vanlege folk". Det gjeld alle dei språkførmene og varietetane vi har, og den interessa må vi framleis stimulere og profitere på, for å seie det litt kynisk.

Igjen minner eg om at sjølv om eg heile tida snakkar om Norsk Ordbok, så er den grunnleggjande problematikken allmenn: Ordboksredigering, særleg på dette nivået, er både forskning og formidling. Nokre legg størst vekt på forskingsaspektet, for ikkje å seie grunnforskningsaspektet, og ønskjer å sjå på dette som ein permanent aktivitet på instituttet vårt. Etter mitt syn må det også bli det, sjølv om og når Norsk Ordbok blir ferdig, for ordtilfanget endrar seg konstant, og det vil alltid vere behov for å registrere alt interessant av leksikalsk materiale, innlemme det i databasen vår, og framstille det i vitenskapleg og populær form. Vi må tenkje framover og få fram at nynorsk leksikologi og leksikografi ikkje skal ta slutt den dagen Norsk Ordbok blir fullført. Andre legg altså mest vekt på formidlingsaspektet, sjølv om forskinga og det vitenskaplege alltid må liggje i botn, utan dei var det ingenting å formidle. Men eit konstant problem for Norsk Ordbok er å styrkje formidlinga og den bevisstgjerung som skal få større delar av folket til å sjå på ordboka som eit viktig og nødvendig tiltak.

Ny teknologi

På dette punktet – på tampen – må eg seie litt om digitaliseringa av materialet vårt. Heile setelarkivet vårt er lagt inn på data i form av elektroniske faksimil, det dreiar seg om i underkant av 3 millionar setlar – eg viser til Ore 1996. I tillegg er ein god del nynorske tekster, både fiksjon og

sakprosa, lagde inn ved optisk lesing. I løpet av 1998 håpar vi at denne prosessen er ferdig, og at vi da skal ha ein database med alt dette materialet. Det vil lette situasjonen for redigeringa ved å gjere stoffet lettare tilgjengeleg; t.d. vil det i prinsippet i framtida kunne la seg gjere å ha redaktørar sitjande andre stader i landet enn i Oslo. Ved å søkje i tekstkorpuset vil vi kunne imøtekomme representativitetskravet betre enn i dag. Ein viktig fordel er at vi kan få listeført alle oppslagsorda fram til og med å, og på den måten få planlagt kor langt i alfabetet kvart band må komme.

Ei ulempe er at det vil kunne hevdast at Norsk Ordbok er blitt overflødig når alt materialet er inne i databasen, og det kan bli brukt mot oss dersom vi gir inntrykk av å ønskje nye stillingar til eit evigheitsprosjekt. Vårt svar på det, som alle leksikografar sjølvsagt uansett vil forstå, er at materialet til ei ordbok er noko anna enn sjølve ordboka. Den bevaringa av råmaterialet som den semantiske inndelinga og definisjonsskrivinga inneber er heilt uunnverleg for den leksikografiske beskrivinga av ordet.

Ei anna sak er at teknologien i dag opnar for andre publiseringsformer. Frå og med band 3 er Norsk Ordbok tilgjengeleg i maskinleseleg form, og tanken er å skanne inn dei to første banda òg. Dermed opnar ein for moglegheiter for elektronisk publisering, og av å lage fleire ulike versjonar av ordboka. Den av oss som har tenkt lengst og tenkt høgt i slike banar, er Christian-Emil Ore, leiaren for Dokumentasjonsprosjektet (sjå Ore 1997). Vi i redaksjonen har ikkje teke opp denne diskusjonen enno, for hovudsaka for oss er det intellektuelle grunnarbeidet, som ikkje all verdas datateknologi kan rasjonalisere bort om det skal bli ei ordbok. Dialog og samarbeid mellom dei to typane kompetanse som Ore og redaktørane representerer, er likevel påkravd; den dialogen er enno berre i startfasen, trass i at vi gjennom heile nittitalet har samarbeidd om digitaliseringa av samlingane våre (Ore 1996).

Konklusjon: Seks dilemma

Konklusjonen er at vi står overfor ei rekkje dilemma, at vi kanskje på ein del punkt må renonsere på det beste til fordel for det gode – og at det ikkje er full einigheit om kva som er ”best” og ”godt”. Noko av problema våre er at vi ikkje har klart å synleggjere og tydeleggjere desse dilemmaene, og engasjere brukarane våre og dei som finansierer oss i ein open og klar debatt om framtidsvegen vår. Det vil vi no måtte gjere.

Så til slutt skal eg raskt summere opp dei viktigaste problemstillingane, slik eg ser det, for ei fleirgenerasjonsordbok basert på eksempelet Norsk Ordbok. Dei kan skisserast som ei rekkje konfliktemne:

1) *Effektivitet vs. kvalitet*: Begge delar bør sjølvsagt vere der i skjønn foreining, men når effektivitetskravet set grenser for den tidsbruken kvalitetskravet nødvendiggjer, kjem ein til eit punkt der ein må prioritere – openlyst eller tilslørt – slik at eitt av dei to krava må underordnast eller tilpassast det andre.

2) *Representativitet vs. uttømmelegheit*: Også dette er ei pinleg avveging der uttømmelegheita gjerne er perfeksjonistens krav mens representativiteten er den skansen ein set opp når perfeksjonismen må vike for realitetane.

3) *Eit allsidig sett av informasjonstypar vs. konsentrasjon om det vesentlege*, der formopplysningar, beleggopplysningar o.l. eventuelt må reknast som mindre vesentlege enn definisjonar og bruksopplysningar, opplysningar om syntaktiske eigenskapar og stilistiske nyansar o.l.

4) *Einskaplegheit over tid vs. tilpassing til ytre krav og vikår som endrar seg over tid*: Dette er særleg vanskeleg for ordbøker som blir redigerte og publiserte etter kvart, men noko lettare å handtere for dei som ventar med publisering til dei har redigert seg igjennom og laga manuskript til det merste av alfabetet.

5) *Forskning vs. formidling*, eller annleis uttrykt: dei *akademiske interessene* vs. den *samfunnsmessige funksjonen* til ordbøkene. Denne konflikten er truleg mindre for dominerande og veletablerte språk som svensk, engelsk o.l., men meir problematisk for mindre språksamfunn, særleg slike som strir i ein minoritetsposisjon, og der altså knappe ressursar må brukast til å tene fleire eller helst flest moglege funksjonar. Dette er sjølvsagt ingen uløyselig konflikt, men det er svært viktig at ein er medviten om denne motsetninga i planlegginga og utføringa av dei konkrete ordbokstiltaka. Her kjem òg spørsmålet om brukarvennlegheit inn: Kva slags brukarar skal ein innrette seg på, og korleis skal ein sørje for at ein når fram til og kommuniserer med desse brukarane?

6) *Papiret vs. elektronikken*: Samspelet og konflikten mellom desse har eg berre så vidt streifta her, men det vil bli eit sentralt element i kampen mot og tilpassinga til tida rundt det andre tusenårsskiftet etter Kristus.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning o.a. (red.) 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 4. Universitetsforlaget, Oslo
- Ekbo, Sven og Bengt Loman 1965: *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 32. Läromedelsförlagen, Stockholm
- Hageberg, Arnbjørg 1992: Norsk Ordbok – i 1950 eit nybrottsverk, i 1991 ein anakronisme? I R. V. Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi*, s. 235–243
- Hjorth, Poul Lindegård 1970: *Vejledning i brug av Ordbog over det danske Sprog*. Gyldendal, København
- Lundbladh, Carl-Erik 1992: *Handledning till Svenska Akademiens Ordbok*. Norstedt, Lund
- Ordbok over det danske Sprog, 7: Gran - herpaa*. Gyldendal, København 1925
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, 11: h - hydda*. Lindstedt, Lund 1932
- Ore, Christian-Emil 1996: Korpus og seddelarkiv, fredelig sameksistens mellom det beste og det gode? I Ásta Svavarsdóttir o.a. (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 3, s. 331–337
- Ore, Christian-Emil 1997: Norsk Ordbok, leksikalske databaser og elektronisk publisering. I Vikør 1997:61–72
- Vikør, Lars S. 1996a: Problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok. I Ásta Svavarsdóttir o.a. (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 3, s. 403–412
- Vikør, Lars S. 1996b: Norsk Ordbok – the Crown of Nynorsk Lexicography? I M. Gellerstam o.a. (red.): *Euralex '96. Proceedings I-II*, s. 705–713
- Vikør, Lars S. (red.) 1997: *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?* Rapport frå eit seminar på Blindern 31. mai 1996. Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Universitetet i Oslo

